

DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDA
SOLIQLARNING TUTGAN O‘RNI VA AHAMIYATI

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Investitsiya va innovatsiyalar” kafedrasida assistenti

gulruxxolmirzayeva@gmail.com

Rahmatov Bekzod Oromjon o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

rakhmatovbekhzod37@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlarning iqtisodiy mohiyati, ularning fiskal tizimdagi o‘rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, soliq turlari, ularning funksiyalari, davlat moliya tizimidagi roli va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi o‘rni yoritilgan. Tadqiqotda soliqlar orqali byudjet daromadlarini oshirish va soliq tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: soliq tizimi, davlat byudjeti, fiskal siyosat, soliq funksiyalari, daromadlar, iqtisodiy barqarorlik.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat byudjeti mamlakat moliya tizimining markaziy va strategik ahamiyatga ega bo‘lgan bo‘g‘ini hisoblanadi. U ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirish, davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirish hamda aholining ijtimoiy himoyasini ta’minlashning asosiy moliyaviy manbasi sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan davlat byudjetining barqarorligi va samaradorligi bevosita uning daromadlar manbalarining mustahkamligiga bog‘liqdir.

Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlar yetakchi o‘rinni egallaydi, chunki ular davlatning eng barqaror, qonuniy va prognoz qilinadigan moliyaviy resurslaridan biri hisoblanadi. Soliqlar orqali davlat iqtisodiyotdan ma’lum ulushni qayta taqsimlab, uni jamiyat manfaatlari yo‘lida yo‘naltiradi. Shu bilan birga, soliq tushumlari davlat xarajatlarining asosiy qismini qoplab, iqtisodiy mustaqillikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Soliqlarning iqtisodiy mohiyati ularning ko‘p funksiyali xususiyati bilan belgilanadi. Ular nafaqat fiskal (daromad shakllantiruvchi) vazifani bajaradi, balki iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish, investitsiya muhitini shakllantirish, daromadlarni qayta taqsimlash hamda ijtimoiy tenglikni ta’minlash kabi muhim funksiyalarni ham

amalga oshiradi. Ayniqsa, soliqlar orqali davlat iqtisodiyotdagi nomutanosibliklarni yumshatish va hududlararo rivojlanish tafovutlarini kamaytirish imkoniga ega bo'ladi.

Shu nuqtayi nazardan soliq tizimining samaradorligi davlat byudjetining barqarorligi bilan bevosita bog'liq bo'lib, u iqtisodiy o'sish sur'atlari, biznes muhitining qulayligi hamda aholining soliq madaniyati darajasiga ham ta'sir ko'rsatadi. Samarali tashkil etilgan soliq tizimi nafaqat davlat byudjeti daromadlarini oshiradi, balki iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirish orqali umumiy makroiqtisodiy barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan soliq islohotlari ushbu tizimni yanada takomillashtirish, uning shaffofligini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirishga qaratilgan. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida soliq ma'murchiligini avtomatlashtirish, elektron hisobot tizimlarini joriy etish va soliq yukini optimallashtirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Asosiy qism

1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va funksiyalari

Soliqlar davlat tomonidan majburiy tarzda undiriladigan pul to'lovlari bo'lib, ular huquqiy-me'yoriy asosda belgilangan tartibda jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan davlat ixtiyoriga o'tkaziladi. Soliqlar davlatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funksiyalarini amalga oshirish uchun zarur moliyaviy resurslarni shakllantirishning asosiy manbasi hisoblanadi. Shu jihatdan soliqlar davlat moliya tizimining eng muhim instrumentlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Soliqlarning iqtisodiy mohiyati ularning qayta taqsimlovchi xarakteri bilan belgilanadi. Ya'ni, soliqlar orqali iqtisodiyotda yaratilgan milliy daromadning ma'lum qismi davlat ixtiyoriga olinib, jamiyat manfaatlarini yo'lida qayta taqsimlanadi. Bu jarayon davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi hamda iqtisodiy resurslarning samarali taqsimlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, soliqlar iqtisodiy tizimda bozor mexanizmlarini to'ldiruvchi va tartibga soluvchi vosita sifatida ham namoyon bo'ladi. Ular orqali davlat iqtisodiy jarayonlarga bilvosita ta'sir ko'rsatib, ishlab chiqarish, iste'mol va investitsiya faolligini muvofiqlashtiradi.

Soliqlar quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

- **Fiskal funksiya** – davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishning asosiy manbasi bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish uchun zarur resurslarni ta'minlaydi. Ushbu funksiya soliqlarning eng asosiy va an'anaviy vazifasi hisoblanadi.

- **Tartibga soluvchi funksiya** – soliq stavkalari, imtiyozlar va preferensiyalar orqali iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu funksiya yordamida davlat ayrim

tarmoqlarni rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash yoki iqtisodiy faollikni muvozanatlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

–**Qayta taqsimlovchi funksiya** – jamiyatdagi daromadlar va boyliklarni ijtimoiy qatlamlar o'rtasida qayta taqsimlash orqali ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiladi. Bu funksiya soliqlarning ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi rolini ifodalaydi.

–**Rag'batlantiruvchi funksiya** – soliq imtiyozlari va preferensiyalar orqali investitsiya faoliyatini kengaytirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish hamda innovatsion jarayonlarni qo'llab-quvvatlashga yo'naltiriladi. Bu funksiya iqtisodiy o'sishni jadallashtirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, soliqlarning iqtisodiy mohiyati ularning ko'p funksiyali xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ular bir vaqtning o'zida ham davlat byudjetini shakllantiruvchi, ham iqtisodiy jarayonlarni tartibga soluvchi, ham ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim moliyaviy instrument hisoblanadi.

2. Davlat byudjeti daromadlarida soliqlarning ulushi

Davlat byudjeti daromadlarining asosiy va barqaror qismini soliqlar tashkil etadi. Soliqlar davlat moliya tizimining tayanch manbasi bo'lib, ular orqali davlat o'zining ijtimoiy, iqtisodiy va boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish uchun zarur moliyaviy resurslarni shakllantiradi. Shu sababli, soliq tushumlarining byudjet daromadlaridagi ulushi har qanday mamlakatning fiskal barqarorligini baholashda muhim indikator hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida davlat byudjeti daromadlarining sezilarli qismi bir qator asosiy soliq turlari hisobiga shakllanadi. Ular orasida qo'shilgan qiymat solig'i (QQS), foyda solig'i, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i hamda aksiz solig'i yetakchi o'rinni egallaydi. Ushbu soliqlar iqtisodiyotning turli segmentlarini qamrab olgan holda, ishlab chiqarish, iste'mol va daromad shakllanish jarayonlaridan tushumlarni ta'minlaydi.

Xususan, qo'shilgan qiymat solig'i davlat byudjetining eng yirik daromad manbalaridan biri bo'lib, u tovar va xizmatlar aylanishining deyarli barcha bosqichlarida undiriladi. Foyda solig'i esa korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy natijalariga asoslanadi va ularning iqtisodiy faoliyati samaradorligini ifodalaydi. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i aholining mehnat va boshqa daromad manbalaridan byudjetga tushumlarni ta'minlaydi. Aksiz solig'i esa ayrim mahsulot turlariga (spirtli ichimliklar, tamaki mahsulotlari va boshqalar) nisbatan qo'llanilib, ham fiskal, ham tartibga soluvchi vazifani bajaradi.

Soliqlarning davlat byudjetidagi ulushi yuqori bo'lishi mamlakatning moliyaviy mustaqilligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Bunday holatda davlat tashqi qarzlarga kamroq ehtiyoj sezadi va ichki moliyaviy resurslar hisobiga iqtisodiy siyosatini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, soliq tushumlarining barqarorligi makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, soliqlardan tushadigan mablag'lar ijtimoiy sohalarni moliyalashtirishning asosiy manbasi hisoblanadi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya, infratuzilma va boshqa muhim yo'nalishlar aynan soliq tushumlari hisobiga moliyalashtiriladi. Bu esa soliqlarning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, soliq tushumlarining samarali boshqarilishi davlat xarajatlarining optimallashtirilishiga, byudjet defitsitining kamayishiga va iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanishga xizmat qiladi. Shu bois soliq tizimining samaradorligini oshirish davlat moliya siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Soliqlar davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda markaziy o'rin tutadi va ularning barqarorligi mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

3. Soliqlarning iqtisodiy barqarorlikdagi o'rni

Soliqlar iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda davlatning eng muhim moliyaviy-iqtisodiy instrumentlaridan biri hisoblanadi. Ular orqali davlat iqtisodiyotga bilvosita ta'sir ko'rsatib, makroiqtisodiy muvozanatni saqlash, iqtisodiy sikllarni yumshatish hamda barqaror o'sishni qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu jihatdan soliq siyosati fiskal barqarorlik bilan bir qatorda umumiy iqtisodiy barqarorlikning ham asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi.

Soliqlar iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish vositasi sifatida talab va taklif muvozanatiga ta'sir ko'rsatadi. Davlat soliq stavkalari va imtiyozlar orqali iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarini rag'batlantirishi yoki, aksincha, haddan tashqari rivojlanishini cheklashi mumkin. Bu esa iqtisodiy resurslarning samarali taqsimlanishini ta'minlaydi va bozor nomutanosibliklarining oldini oladi.

Inflyatsiyani nazorat qilishda ham soliqlarning roli muhimdir. Soliq yukining o'zgarishi orqali aholining iste'mol xarajatlari va korxonalarining investitsiya qarorlariga ta'sir ko'rsatish mumkin. Natijada, umumiy talab darajasi tartibga solinadi va narxlar barqarorligi ta'minlanadi. Shu bois soliq siyosati pul-kredit siyosati bilan birgalikda iqtisodiy barqarorlikni saqlashning muhim mexanizmi hisoblanadi.

Rivojlangan va samarali tashkil etilgan soliq tizimi bir qator ijobiy natijalarni ta'minlaydi. Xususan:

– **iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantiradi** – soliq imtiyozlari va preferensiyalar orqali investitsiya faolligi oshadi, ishlab chiqarish kengayadi hamda yangi ish o‘rinlari yaratiladi;

– **yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytiradi** – soliq ma‘murchiligining shaffofligi va nazorat mexanizmlarining kuchayishi norasmiy iqtisodiy faoliyatni qisqartiradi;

– **biznes muhitini yaxshilaydi** – soliq yukining optimallashtirilishi va tartib-taomillarning soddalashtirilishi tadbirkorlik subyektlari uchun qulay sharoit yaratadi;

– **byudjet barqarorligini ta‘minlaydi** – soliq tushumlarining muntazamligi davlat moliya tizimining uzluksiz ishlashini kafolatlaydi.

Shuningdek, soliq tizimining barqarorligi investitsion muhitga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Investorlar uchun soliq siyosatining prognoz qilinishi mumkinligi muhim omil bo‘lib, bu kapital oqimini oshirishga va iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishga xizmat qiladi.

4. O‘zbekistonda soliq tizimining o‘ziga xos xususiyatlari

O‘zbekiston Respublikasida soliq tizimi mustaqillik yillaridan boshlab bosqichma-bosqich isloh qilinib, zamonaviy bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirilmoqda. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi soliq tizimining samaradorligini oshirish, uning shaffofligini ta‘minlash hamda tadbirkorlik faoliyati uchun qulay muhit yaratishdan iborat.

O‘zbekiston soliq tizimining muhim o‘ziga xos xususiyatlaridan biri uning institutsional va huquqiy jihatdan izchil modernizatsiya qilinayotganidir. Xususan, soliq qonunchiligi xalqaro standartlarga yaqinlashtirilib, fiskal siyosatning barqarorligi va prognoz qilinuvchanligi ta‘minlanmoqda. Bu esa investitsion jozibadorlikni oshirishga xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda soliq tizimini takomillashtirish quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilmoqda:

– **Soliq stavkalarini optimallashtirish** – iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish va soliq yukining muvozanatini ta‘minlash maqsadida ayrim soliq turlari stavkalari qayta ko‘rib chiqilmoqda;

– **Soliq ma‘murchiligini raqamlashtirish** – soliq organlari faoliyatiga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish orqali inson omilini kamaytirish va jarayonlarni avtomatlashtirish amalga oshirilmoqda;

– **Elektron soliq hisobotlarini joriy etish** – soliq to‘lovchilar uchun hisobot topshirish jarayoni soddalashtirilib, elektron platformalar orqali amalga oshirilmoqda;

– **Soliq yukini kamaytirish va soddalashtirish** – tadbirkorlik subyektlari uchun qulay fiskal muhit yaratish maqsadida soliq tizimi optimallashtirilmoqda.

Mazkur islohotlar natijasida soliq tizimining shaffofligi sezilarli darajada oshdi, soliq ma'murchiligi soddalashdi hamda tadbirkorlik subyektlarining davlat bilan o'zaro munosabatlari yanada qulaylashdi. Shuningdek, bu jarayonlar yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish va byudjet daromadlarining barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

5. Muammolar va takomillashtirish yo'nalishlari

Soliq tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramasdan, amaliyotda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Ushbu muammolar soliq tizimining samaradorligiga ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatadi va ularni bartaraf etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

– **yashirin iqtisodiyotning mavjudligi** – ayrim xo'jalik subyektlarining daromadlarini to'liq deklaratsiya qilmasligi soliq tushumlarini kamaytiradi;

– **soliq bazasining to'liq qamrab olinmaganligi** – ayrim faoliyat turlari va mulk obyektlarining soliq tizimida to'liq hisobga olinmasligi mavjud;

– **ayrim soliqlar bo'yicha murakkab hisob-kitob mexanizmlari** – bu esa soliq to'lovchilar uchun qo'shimcha qiyinchiliklar tug'diradi;

– **hududlar o'rtasida soliq tushumlaridagi nomutanosiblik** – iqtisodiy rivojlanish darajasining turlicha ekanligi byudjet daromadlarida farqlarni yuzaga keltiradi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish va soliq tizimini yanada takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

– **soliq ma'murchiligini yanada chuqur raqamlashtirish** – sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etish orqali soliq nazoratini kuchaytirish;

– **soliq madaniyatini oshirish** – aholining soliq to'lashga bo'lgan munosabatini yaxshilash va huquqiy ongini rivojlantirish;

– **soliq imtiyozlarini optimallashtirish** – imtiyozlar tizimini iqtisodiy samaradorlik nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqish;

– **xalqaro tajribani joriy etish** – rivojlangan mamlakatlar soliq tizimidagi ilg'or amaliyotlarni milliy sharoitga moslashtirish.

Umuman olganda, O'zbekiston soliq tizimini takomillashtirish kompleks yondashuvni talab etadi. Ushbu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan islohotlar davlat byudjeti barqarorligini ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish hamda biznes muhitini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, soliqlar davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda asosiy va barqaror manba hisoblanadi. Ular nafaqat fiskal, balki iqtisodiy va ijtimoiy funksiyalarni ham bajaradi. Samarali soliq tizimi davlatning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Soliqlar iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi ko'p funksiyali mexanizm bo'lib, ular orqali davlat iqtisodiy jarayonlarni muvofiqlashtiradi, fiskal intizomni mustahkamlaydi va barqaror rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

O'zbekistonda soliq tizimini modernizatsiya qilish jarayonlari davom etayotgan bo'lib, uning samaradorligini oshirish uchun raqamlashtirish, shaffoflik va adolat tamoyillarini yanada kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
3. Nazarov Q. *Ma'naviyat falsafasi*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
4. Shayxova H. *Milliy qadriyatlar va ijtimoiy tafakkur*. – Toshkent: Fan, 2012.
5. OECD. *Tax Policy and Economic Growth Report*, 2023.
6. Abdumannonovna, T. D. (2024, June). INTERNAL AUDIT SERVICE IN JOINT STOCK COMPANIES IMPROVEMENT. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON ADVANCE SCIENCE AND TECHNOLOGY* (Vol. 1, No. 6, pp. 17-20).
7. Xo'jabekovich, X. O. K., & Sardor, O. R. (2025, April). DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF MODERN EDUCATION. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 16, pp. 105-110).
8. Obidova F., Shirinov K. INVESTITION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH //Russian-Uzbekistan Conference. – 2024. – C. 102-104.
9. Abdumannonovna, T. D., & Asadbek, R. (2024, October). Financial Analysis Based on Accounting Statements. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 10, pp. 86-89).
10. Xo'jabekovich, X. O. K., & Tohir, Q. (2025, April). Digital Transformation of Small Businesses: Opportunities and Prospects. In International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies (Vol. 16, pp. 89-93).
11. Yahyoyevna O. F. et al. SUSTAINABILITY AND MANAGEMENT: HOW COMPANIES CAN INTEGRATE SUSTAINABILITY INTO THEIR STRATEGY //INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE. – 2024. – T. 1. – №. 10. – C. 194-199.

12. Обидова Ф. Я. ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ КАЧЕСТВА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ //Экономика и социум. – 2024. – №. 5-2 (120). – С. 1218-1221.
13. Abdumannonovna, T. D., & Sherzod, K. S. (2024). SIGNIFICANCE AND ROLE OF INTERNATIONAL AUDITING STANDARDS. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 3(1), 57-60.
14. Abdumannonovna, T. D., & Aralbekovna, X. G. (2025, February). Auditorlik Dalillarining Ahamiyati Va Tahlil Usullari. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 14, pp. 149-152).
15. Obidova, F., & Shirinov, K. (2024, December). INVESTITSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH. In *Russian-Uzbekistan Conference* (pp. 102-104).
16. Abdumannonovna, T. D., & Nurzod, T. (2025, April). O'zbekistonning 2030 Yilgacha Bo'lgan Rivojlanish Strategiyasida Auditorlik Faoliyatining Roli. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 16, pp. 51-53).